

ALBERT FRUZZINA¹ – DÁVID BEÁTA²

MIKROMILÍÓ INTEGRÁCIÓS MEGKÖZELÍTÉSBEN³

A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése

DOI: 10.18030/socio.hu.2015.4.1

ABSZTRAKT

A tanulmány egy új adatfelvétel megalapozásának céljából a nyolcvanas évek óta rendelkezésre álló magyar adatok bemutatásával áttekinti az egyének interperszonális kapcsolathálózatainak főbb jellegzetességeit, különös tekintettel a rokoni és nem rokoni kapcsolatok arányainak változásaira, a barátságokra, bizalmas kapcsolatokra és a gyenge kötésekre, illetve ezen dimenziók eltérő jellegzetességeire a férfiak és nők kapcsolathálózataiban.

Kulcsszavak: Bizalmas kapcsolatok, barátság, gyenge kötések, időbeni változás

MICRO-MILIEUS FROM THE ASPECT OF INTEGRATION

ABSTRACT

Aiming to provide a basis for future research, the study presents the findings of surveys on the characteristics of Hungarian ego-centric interpersonal networks since the eighties, focusing especially on the change in the proportion of kin and non-kin ties, friendships and weak ties, and the different features of interpersonal networks of men and women.

Key words: Core discussion networks, friendship, weak ties, longitudinal change

1 MTA TK Szociológiai Intézet Tudományos főmunkatárs, és Károli Gáspár Református Egyetem, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Szociológia Tanszék vezetője

2 MTA TK Szociológiai Intézet és Semmelweis Egyetem, Egészségügyi Közszolgálati Kar, Mentálhigiéné Intézet

3 A tanulmány az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA kutatás (108836) keretében készült.

MIKROMILIÓ INTEGRÁCIÓS MEGKÖZELÍTÉSBEN

A SZEMÉLYES KAPCSOLATOKRA VONATKOZÓ EDDIGI KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÁTTEKINTÉSE

A társadalom a stabilitását, egységét valamint a biztonságot elsősorban kapcsolatok, interakciók segítségével teremti meg (Utasi 2002:9). Az integráció tehát a kapcsolatok szövedékén is vizsgálható: milyen társas kapcsolataik vannak a társadalom különböző tagjainak illetve ezek a kapcsolatok mennyire képesek hidat képezni, erőforrásokat áramoltatni a különféle társadalmi helyzetű csoportok között? Az alábbiakban az egyének közvetlen környezetét alkotó kapcsolatrendszer, mikromilió néhány főbb jellegzetességét foglaljuk össze az elméleti és empirikus előzmények áttekintésével, különös tekintettel a nyolcvanas évek óta rendelkezésre álló magyarországi adatokra. Az összegzés célja egy nagyszabású új adatfelvétel kapcsolathálózati szempontú megalapozása. Az alábbiakban tehát áttekintjük a nemzetközi szakirodalom témánk szempontjából leginkább relevánsnak tekintett főbb megállapításait, a magyarországi interperszonális kapcsolathálózatok főbb jellemzőit, illetve tesztelendő hipotéziseket fogalmazunk meg, amelyek segítenek megmagyarázni a változásokat, valamint bemutatjuk az újabb empirikus adatfelvételhez kapcsolódó kutatási kérdéseinket is.

Pahl és más kutatók (Pahl–Spencer 2004:4) is felhívták a figyelmet arra, hogy egyfajta társadalmi eltolódás mutatható ki az adott – elsősorban, de nem kizárólag rokon – kapcsolatokról a választott kapcsolatok irányába, de ez utóbbi kategória is tartalmazhat rokon és nem rokon kapcsolatokat egyaránt. További fontos megkülönböztetést tesznek a magas, illetve alacsony elköteleződéssel jellemezhető kapcsolatok¹ között. Véleményük szerint a családtagok illetve barátok nagyon hasonló, de nagyon különböző szerepeket is betölthetnek. A korábban csak a barátok esetében jellemzőnek tekintett „választhatóság” egyre inkább a családi kapcsolatokban is megjelenik, azaz az emberek manapság – főként a távolabbi rokonok, de sokszor még a legközelebbi családtagok esetén is – csak azokkal tartják a kapcsolatot, akikkel saját akaratukból szeretnék. Noha bizonyos szerepeket a családnak tulajdonítunk (pl. baj esetén a családtagok kötelesek segíteni, szeretik és támogatják egymást), míg másokat a barátoknak (bizalmasok, kedvelik egymást, jól érzik egymással magukat, közös az érdeklődési körük), a valóságban ezek a választóvonalak elmosódnak, a szerepek keverednek. A családban sem feltétlenül kötelességeinknek kell eleget tennünk, hanem barátilag is jól érezhetjük magunkat egymással, illetve a barátaink iránt is érezhetünk felelősséget, sőt elköteleződést, kölcsönösen függhetünk egymás támogatásától és így tovább. De természetesen nagy az egyéni változatosság abban, hogy a családi és baráti kapcsolatok mennyire fedik egymást.

A személyes kapcsolathálózatok jellegzetességeinek nemi különbségeit vizsgálva több angolszász kutatás azt találta, hogy azok mérete hasonló, de összetétele különböző: a nők személyes kapcsolathálózataiban do-

¹ Pahl és Spencer (2004) a kapcsolatok választott illetve adott jellegén, valamint e kapcsolatokban az elköteleződés mértékén kívül a személyes kapcsolathálókat két további fogalom, a barátságrepertoár és a barátságmód alapján vizsgálta, amelyek többek között a barátok illetve családtagok központi elhelyezkedését, számuk kiegyensúlyozottságát is magában foglalják.

minánsabbak a rokon kapcsolatokat, kiváltképp a tradicionálisabb társadalmakban (Fischer 1982, Fischer–Oliker 1983, Angelusz–Tardos 1991; Utasi 1990, 2004; Höllinger–Haller 1990, Drobnic–Techen 2013), ugyanakkor ezek a különbségek a foglalkozási státuszra, korra, családméretre kontrollálva eltűnnek (Moore 1990). Bizonyos kutatók a férfiak és nők személyközi kapcsolatokhoz való eltérő hozzáállásának tulajdonították ezeket a különbségeket, azaz, hogy a nők inkább a rokonokkal kívánnak közelebbi kapcsolatokat fenntartani, és kevésbé tartják fontosnak a családon kívüli kapcsolatokat (pl. Chodorow 1978). A strukturalista megközelítés szerint azonban, ha a nők és férfiak társadalomban elfoglalt helye közelít egymáshoz, a köztük levő különbségek a barátság tekintetében is kiegyenlítődnek, mivel a különbségeket jelentős részben a munkaerő-piaci részvétel jellemzői, a különféle erőforrásokhoz való eltérő hozzáférés, a nyilvános illetve a privát szférában való eltérő részvétel, a nőkre és férfiakra vonatkozó eltérő társadalmi elvárások, megkötések okozzák (Fischer–Oliker 1983, Moore, 1990), nem a biológiai különbség önmagában. A munkaerő-piaci részvétel például számos alkalmat teremt kapcsolat kialakítására, ugyanakkor a nőket fokozottabban érintő családi kötelezettségek kevesebb időt és energiát hagynak a nőknek a baráti kapcsolatok kialakítására és fenntartására. Tehát például a házi munka megosztásának mikéntje már önmagában jelentős mértékben összefügg a baráti kapcsolatok kialakítására, fenntartására fordítható energia és idő mennyiségével. Így lehet a választott, önkéntesen kialakított és fenntartott baráti kapcsolatok száma indikátora a férfiak és nők különféle csoportjai közötti eltéréseknek. Mindazonáltal a strukturális változók kiszűrése mellett is maradnak nemi különbségek, amelyek minden bizonnyal, legalábbis részben, az eltérő szocializáció következményei (Moore 1990).

A MAGYAR KAPCSOLATHÁLÓZATOK FŐBB JELLEGZETESSÉGEI NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSBAN

Az interperszonális kapcsolathálózatok jellegzetességeit országos reprezentatív felmérések adatai alapján Magyarországon először a nyolcvanas években vizsgálták. A kapcsolatok elemzése a társadalmi integráció szempontjából Utasi Ágnes több könyvében is alapkérdés (ld. főként Utasi 2002). A rendszerváltást megelőző vonatkozó magyar vizsgálatok (ld. Utasi 1990, Angelusz–Tardos 1991) azt mutatták, hogy a nyugati országokhoz képest nálunk a családi, rokonsági kötelékek aránya nagyobb volt a támogató hálózatokon belül, a kapcsolathálózatok átlagos mérete pedig kisebb, elsősorban a kevesebb családon kívüli kapcsolat miatt, azaz a magyar társadalom kapcsolatrendszerére a tradicionálisizmus, a családi (rokon) kapcsolatok dominanciája volt a jellemző. Magyarországon a barátok kiemelkedően magas arányban kerültek ki a válaszadók munkatársai közül, illetve sok volt a barátokat egyáltalán nem említő válaszadó (Utasi 1990, 1991; Höllinger–Haller 1990). A rokonok és barátok aránya az urbanizáció fokának növekedésével tolódott el a barátok javára (Angelusz & Tardos 1991). A barátok száma illetve a barátot egyáltalán említőket felülreprezentáltak a magasabb iskolai végzettségű, jobb jövedelmi helyzetű, fiatalabb, illetve férfi válaszadók körében. Különösen drámai – és nemzetközi összehasonlításban is kiugró – volt a barátok számának illetve a barátokkal rendelkezők arányának csökkenése az életkor növekedésével (Höllinger–Haller 1990). A 2006-os ISSP vizsgálat szerint, az 1986-os felméréshez hasonlóan, a mikrotársadalmi izoláció és az interperszonális kapcsolathálózatok szűkössége volt a jellemző Magyarországon. Ebben az időben a megkérdezettek 41%-a egy átlagos hétköznap 0-4 emberrel állt kapcsolatban,² beleértve

2 Az ezt vizsgáló kérdés így hangzott: „Egy átlagos hétköznapon hány olyan emberrel beszélget vagy beszél meg valamit akár személyesen, akár telefonon, levélben vagy interneten keresztül, akit legalább kicsit ismer, beleértve azokat is, akikkel együtt él?” Válaszkategóriák: 0-4, 5-9, 10-19, 20-49 vagy 50-nél több személlyel.

azokat is, akikkel együtt él. Ez az arány Franciaországban 12, Angliában 13,5 és Németországban 18% volt. A volt szocialista országokban szintén magasabb volt ugyan az elszigetelten élők aránya (Csehország 18%, Szlovénia 25%, Lettország 29%, Lengyelország 32%), de ezek az arányok még így is kedvezőbbek, mint a magyar adatok. Az életkor előrehaladtával a társas izoláció olyan drámaian nő, hogy a 65 év feletti magyar kérdezettek háromnegyedének alig van olyan kapcsolata (közeli családtagjait is beleértve), akihez problémáival fordulni tud.

Családi kapcsolatok

A magyar családok helyzetének részletes bemutatását írásunkban már csak terjedelmi okok miatt sem tartjuk célszerűnek, ezt több szerző is megtette különböző publikációkban (ld. pl. Tóth 2012). A Dupcsik–Tóth szerzőpáros (2008) a familizmust tartja a magyar családi szerepekre, attitűdökre jellemzőnek. A familizmus ideológiaként és társadalmi állapotként is megkülönböztethető. Ez „*utóbbi fogalmával olyan társadalmak írhatók le, amelyekben a bizalom általános szintje alacsony, s amelyekben – éppen ezért – a családi kapcsolatok maradtak az egyedüliek, amelyekre az egyének építhetnek. Sarkítva: a jelenség forrása ebben az értelemben nem a családi kapcsolatok és a családbarát attitűdök immanens, mint inkább relatív erőssége, amennyiben az egyéb társadalmi kapcsolatok gyengék, ritkák, igen gyakran kényszeren alapulnak, és a résztvevők kölcsönös bizalmatlanságából következően a destabilizáció állandó veszélyének vannak kitéve. [...] A familizmus, mint társadalmi állapot általában ott erősödik fel, ahol gyenge a civil társadalom, s ahol az állami központosításnak régi hagyományai vannak.*” (Dupcsik–Tóth 2008:309).

A változások (a házasságban élők számának csökkenése, a csökkenő termékenység, a magas válási arányszámok, illetve a sokéves házasságok felbomlásának növekvő trendje, különféle „alternatív” együttélési formák növekvő elterjedtsége stb.) többféle irányba mutathatnak, többféle hatással lehetnek az integrációra is. „*Egyrészt a csökkenő átlagos családlétszám, másrészt a tágabb családhoz tartozókkal való kapcsolattartás gyengülése a család integráló szerepének csökkenéséhez kellene, hogy vezessen. Másik oldalról viszont a kommunikációs eszközök forradalmi változása felkínálja a legtávolabbi családtagokkal fenntartott érintkezés lehetőségét, ami viszont a család integráló szerepének növekedése irányába hathat.*” (Tóth 2012: 377). Fontos kutatási kérdés még az is, mitől függ az, hogy egy család jól tölti-e be integráló szerepét.

Bizalmas kapcsolatok

A rendszerváltozás óta eltelt időszakban többször vizsgáltuk hasonló módszerekkel a baráti kapcsolatok alakulását (Albert–Dávid 1999, 2004, 2007, 2012). A kilencvenes évek elején mért, az idősoros trendből kiugróan pozitív adatok, majd azok pár éven belüli, a nyolcvanas évekre jellemző szintre visszatérése után 2004-ig viszonylag változatlan kép tárult elénk a vizsgálatokból. A legutóbbi, 2011. évi adatfelvétel viszont minden elemzett dimenzióban (bizalmas kapcsolatok a bizalmas beszélgetési hálózatok alapján, a barátok száma és a barátválasztás közösségei, valamint a személyes kapcsolatok használata az informális ügyintézés meghatározott területein) jelentékeny változásokat mutat.

A magyar bizalmas kapcsolatokat – az amerikai GSS felvétellel azonos módon³ az 1999. évi *Háztartás*

3 Erre a nemzetközi kutatásokban elterjedt ún. névgenerátor kérdést használtuk fel: *“Ha az elmúlt fél évre gondol, kik azok az emberek, akikkel ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?”*

Monitor vizsgálat (Albert–Dávid 1999) keretében majd 2004-ben és 2011-ben kisebb mintákon vizsgálták⁴. Ezek eredményei szerint Magyarországon kisebb a bizalmassal nem rendelkező emberek aránya, ha nem is sok, de legalább egy támasza szinte mindenkinek van.

A bizalmasok száma az 1999-ben mért 1,68-ról 2011-re 2,31-re emelkedett. A növekedés csak és kizárólag a nem rokon típusú kapcsolatokat érintette; tíz év alatt a nem rokon bizalmasok átlagos száma közel négyeszeresére (0,27-ről 2011-ben 1,04-re) nőtt. Míg 1999-ben a megkérdezettek mindössze 20%-ának volt legalább egy nem rokon bizalmasa, addig 2011-ben már több mint 50%-uknak. Egyre elfogadottabb, hogy a családtagok mellett más, nem rokon is lehet az egyén számára fontos és erős támasz. A nem rokonok felértékelődése ugyanakkor – sajnos – a családon belüli bizalmas kapcsolatok labilitását, törékenységét és bizonytalanságát is jelentheti. Erre utalhat, hogy jelentősen megemelkedett azoknak a száma, akinek nem szerepel rokon a bizalmas beszélgetési hálózatban (míg ez 1999-ben 14, addig 2011-re már 24%-ot tett ki).

A bizalmas beszélgetési hálózatok fent bemutatott átrendeződésének érdekes vonása, ahogy a nők és férfiak bizalmasainak száma változott. A nőknek az 1999-es és a 2004-es felvétel szerint is szignifikánsan több bizalmasa volt, mint a férfiaknak: 1999-ben 1,75 versus 1,59, míg 2004-ben 2,30 versus 2,09. 2011-ben, amikor a bizalmasok száma a nem rokon kapcsolatoknak köszönhetően megnőtt, a nemek közti különbség eltűnt. (Egyetlen nem túl erős, de szignifikáns különbség maradt: a nőknek továbbra is több bizalmasa van a családban.)

1999 és 2004 között a bizalmas hálózatokban átlag 27%-kal csökkent a rokonok aránya, 2011-ben a rokonság aránya 60%, vagyis a bizalmasok majdnem fele már nem családtag. 2011-ben a bizalmas hálózatok már kevesebb, mint felében fordul elő, hogy csak családtag az egyén bizalmas és fontos támasza. Ezzel összefüggésben nő a nem rokon bizalmasok súlya, utolsó méréskor a hálózatok 23%-ánál már egyáltalán nincs rokon a bizalmasok közt.

Úgy tűnik, hogy az utóbbi 10 évben jelentősen felértékelődött a barátság, az interperszonális kapcsolatok közül egyre fontosabbá válik. Míg 1999-ben a bizalmas beszélgetési hálózatokban a barátok aránya nem érte el a 15%-ot, addig 2011-ben ez az arány 39% volt. A családi kapcsolatok közül a legnagyobb változás a házasság/élettárs kapcsolatban érhető tetten, az adatok alapján ez a kapcsolattípus bizalmasként már sokkal kevésbé fontos. Mivel a korábbi korszakokkal ellentétben a modern családok nagymértékben a párok közti vonzalmon, emocionális köteléken alapulnak, e fenti adat e kötelékeknek a gyengülését, instabilitását is jelezheti. Az egyetlen bizalmas sokszor – különösen a férfiak esetében – az eddigi mérések szerint a társ volt, vagy valamely egyéb női családtag. Ahogy a családi bizalmasok kiegészültek (vagy fel is cserélődtek) a barátokkal, a bizalmasok között megváltozott a nemek aránya is. Úgy tűnik, a bizalmas beszélgetési hálózatokban a barátságok is egyre inkább homogének a nem tekintetében: a férfi egy másik férfit tekint bizalmas barátjának, míg a nőnek a barátnője lett a bizalmasa.

⁴ Az 1999-es felvételnél N=3776, 2004-ben N=1019 és 2011-ben N=1011.

Barátok

Magyarországon a baráti kapcsolatok alakulását tekintve a legtöbb adattal a barátok számának alakulásáról rendelkezünk. Az elmúlt 25 évben a felnőtt magyar lakosság körében erősen ingadozott a barátok száma, amely azért összességében 1986-hoz képest lassan ugyan, de növekszik. 2011-ben a megkérdezetteknek átlagosan 5,5 barátja volt, ami majdnem megegyezik azzal, amit egy 2000-ben végzett hasonló kutatás mutat (Albert–Dávid 2007), ugyanakkor jócskán magasabb az 1986-os, de elmarad a 1993-as átlagtól.

A TÁRKI Háztartás Panel adatain 1993 és 1997 között mért nagymérvű csökkenést korábban már több módszerrel is elemezték (Albert, Bozsonyi és Dávid 2008). Az eloszlási paraméterek becslésével kimutatható, hogy egyrészt volt egy mindenkit érintő enyhe beszűkülés, másrészt viszont jól beazonosíthatók azok a társadalmi csoportok, akik a bekövetkezett társadalmi változások valódi vesztesei voltak kapcsolati szempontból. Az eloszlási paraméterek drámai változásában a következő változók játszottak főszerepet: a településtípus, az egy főre jutó éves jövedelem, a jövőbe vetett bizalom, a jövedelemcsökkenés és az életkor.

2011-ben a magyar felnőttek ötöde (21%) nyilatkozott úgy, hogy egyetlen barátja sincs, és további közel felük (45%) is csak néhány, legfeljebb 4 barátról számolt be. Csak a magyarok egyharmada rendelkezik ennél több baráttal: 17–17%-uknak volt 5–9 illetve 10-nél több barátja a kutatás idején. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy 2011-ben a magyarok átlagosan 5,5 barátot tartottak számon. A társadalomtól való elszigeteltség, integráció hiány egyik jól bevált mérőeszköze a barátot nélkülözők aránya. 2011-ben baráti kapcsolata legkevésbé az időseknek, a nyugdíjasoknak és/vagy az alacsony iskolai végzettségűeknek volt. Az elszigeteltség esélyét növeli, ha valaki egyedül él, özvegy vagy elvált, illetve rossz anyagi helyzetben van. A helyzet egyértelműen javult az elmúlt évtizedben: a 2004-ben mérthez képest a felnőtt népesség körében közel 10 százalékponttal csökkent a barátot nélkülözők aránya 2011-re, és nőtt a több (5–9 barát) illetve a sok baráttal (10 és annál több) rendelkezők aránya. Közel húsz éve, 1993-ban volt utoljára ilyen alacsony (21%) az elszigetelt, egyetlen egy baráttal sem rendelkező emberek aránya.

Az interperszonális kapcsolathálózatok kilencvenes évekbeli szűkülését követő pozitív fordulatot először a TÁRKI Magyar Háztartás Panel 2007. évi adatfelvétele jelezte, s noha az adatok – a panel minta jellegéből adódóan – nem tekinthetőek reprezentatívnak, Kopasz és szerzőtársai (2008) mégis felhívták a figyelmet a barátok számának erőteljes újbóli növekedésére. Emellett legfőbb következtetései a szocio-demográfiai változókat figyelembe véve a következők voltak: „(1) mindhárom vizsgált időpontban a tanulók és a fiatalabb dolgozó férfiak számoltak be átlagosan a legtöbb barátról; (2) a legfontosabb szegmentáló dimenziók a munkaerő-piaci státus, a nem és az életkor voltak; (3) a vizsgált időszakban a munkaerőpiaci státusz szerepe fokozatosan növekszik, a nemé pedig kismértékben csökken. (Kopasz, Szántó–Várhegyi 2008:117)

A 2011. évi adatfelvételt megelőző időpontokban rendre azt találtuk, hogy míg a nők barátainak száma általában 1–4 személy, addig a férfiak többsége ötnél több barátot említ, vagyis baráti kapcsolathálózatuk inkább közepes, illetve kapcsolatgazdag. A nők harmada, a férfiak ötöde állította, hogy nincs barátja. 2004-hez képest 2011-re a magyar lakosság körében úgy tűnik jelentősen, közel 10 százalékponttal lecsökkent a barátot nélkülözők aránya: a férfiak 15,8, a nők 25,9 százaléka érintett ebben. Ha a barát nélküli férfiakat és nőket összehasonlítjuk, kiderül, hogy csupán egyetlen metszetben állnak jobban a barátok tekintetében a nők, mint

a férfiak: a felsőfokú végzettségű nők 7,8 százalékának, míg a felsőfokú végzettségű férfiak 10,7 százalékának nincs barátja, míg az alacsonyabb végzettségűek esetén a férfiak 33, a nők 43,7%-ának nincs barátja. 2011-ben a megkérdezett felnőtt férfiaknak átlagosan 6,3, a nőknek 4,9 barátjuk volt, tehát az előző évekhez képest a különbség a nemek között e tekintetben csökkent. Az iskolai végzettség függvényében a férfiak és nők között a legalacsonyabb és legmagasabb végzettségűek között a legnagyobbak, és ráadásul ellentétes irányúak a különbségek: a maximum általános iskolát végzett férfiak átlagos barátszáma 8,1 míg a nőké 2,7, míg a felsőfokú végzettségű férfiaknak átlag 4,9, míg a nőknek 7,6 barátja van. Korábban is érzékelhető volt az a trend, hogy minél magasabb a nők végzettsége, annál inkább előfordul, hogy baráti kapcsolathálózatuk gazdag és hasonló a férfiakéhoz, illetve, mint az a 2011. évi adatokból kitűnik, kapcsolatgazdagabb is. Érdekes különbség, hogy Budapest kivételével minden településtípusban a férfiaknak több a barátja átlagosan, de a fővárosban ez fordítva van. A nemi homofília, azaz, hogy ugyanolyan nemű barátot választunk, a szoros, intim barátságokra különös képp igaz, a legjobb barátja a férfiak 87 %-ának szintén férfi, míg a nők 94,5%-ának nő a legjobb barátja.

A barátok jelentős része iskolatársunk vagy munkatársunk, szomszédunk (volt), de e tekintetben is jelentős különbségek vannak a férfiak és nők között. Nemtől függetlenül érvényes tendencia, hogy minél magasabb az iskolai végzettség, annál nagyobb arányban kerülnek ki a barátok az iskolai környezetből, ezzel ellentétesen viszont minél alacsonyabb az iskolai végzettség, annál nagyobb arányban vannak szomszédok a barátok között. A munkahelyi barátságokat tekintve nem ilyen lineárisak az összefüggések: legmagasabb arányban a szakmunkás férfiak említenek munkahelyi barátokat. Iskolai végzettségtől függetlenül a férfiaknak nagyobb arányban vannak (egykori) iskolatársak a barátaik között, mint a nőknek, azonban jelentősen több munkatárs csak a szakmunkásoknál vagy maximum általános iskolát végzett férfiak barátai között található. A szomszédok tekintetében a maximum alacsonyabb végzettségűek kivételével nem találunk különbséget, de az alacsonyan iskolázott nők barátai között jelentősen magasabb a szomszédságban élők aránya a többi csoporthoz képest.

A társasági életben való részvételben, például hogy mennyire mennek vendégségbe/fogadnak vendégeket (rokonokat, ismerősöket, barátokat) az emberek, alapvető különbséget nem találtunk a nemek között 2011-ben. Az „eljárás”, a barátokkal, ismerősökkel szórakozóhelyen, étteremben, bármiféle nyilvános helyen való találkozás viszont még mindig egyértelműen inkább a férfiak kiváltsága: heti, havi rendszerességgel a férfiak csaknem fele (44%), míg a nők ötöde (21%) jár ilyen helyekre, míg a nyilvános szórakozó/találkozó helyeket szinte soha nem látogatók aránya a férfiak körében 18, a nőknél 51 százalék.. Azaz a „kifelé” illetve „befelé, az otthon világába” való orientáció jelenleg is tapintható. Az iskolai végzettség (és ezzel összefüggésben a magasabb társadalmi státusz, és kevésbé hagyományos nemi szereposztás) jelentős differenciáló tényező: az iskolai végzettség emelkedésével a különbségek kevésbé szélsőségesek⁵, sőt, a felsőfokú végzettségűek körében nincs statisztikai értelemben számottevő eltérés e tekintetben férfiak és nők között.

⁵ A soha el nem járók aránya a maximum 8 osztályt végzett férfiak körében 34, a nők körében 76%, ugyanez az arány a szakmunkások között 30 illetve 57%, az érettségizettek között 23 illetve 34%, a felsőfokú végzettségűeknél 21 és 25%.

Gyenge kötések

Az eddigiekben az egyének szoros kapcsolatait, ún. erős kötéseit mutattuk be. Emellett Granovetter nyomán megkülönböztethetünk lazább, ún. gyenge kötéseket (weak ties) is, melyek jelentősége éppen abban rejlik, hogy az egyéneket sajátjuktól eltérő társadalmi körökkel kapcsolják össze. Ebben rejlik a gyenge kötések mobilitást elősegítő, illetve sok más erőforrást a hasonlósági elven fokozottabban alapuló erős kötésekhez képest hatékonyabban mobilizáló ereje. A gyenge kötések információval és olyan eszközökkel látják el az embereket, melyek saját társadalmi köreikben nem állnak rendelkezésükre (Granovetter 1982). A különböző foglalkozási területeken keresztül elérhető és bizonyos esetekben mozgósítható kapcsolatokat olyan hídszerű, gyenge kötéseknek tekinti a nemzetközi szakirodalom, amelyek integratív céllal kapcsolatot teremtenek az erős kötések alapuló csoportok között és a saját csoporton kívüli erőforrásokhoz sikeresebben vezetnek el, mint az erős, főként rokoni és baráti alapú hálózati viszonyok.⁶

A baráti kapcsolatok alakulásával ellentétben a gyenge kapcsolatokat illetően nem rendelkezünk a rendszerváltás óta eltelt időszakot felölelő longitudinális vizsgálatokkal, csupán Angelusz Róbert és Tardos Róbert foglalkozott ezek mennyiségi váltoásaival egy 1998-as tanulmányukban. Ebben a '90-es évekre vonatkozóan az erős kapcsolatokhoz hasonlóan a gyenge kapcsolatok mennyiségének csökkenését állapították meg. (Angelusz–Tardos 1998)

2004-ben egy 1000 fős országos reprezentatív mintán illetve egy 800 fős országos reprezentatív roma mintán (hólabda mintavétellel) végzett vizsgálatunk adatai szerint a gyenge kötések száma mindkét mintában nagyon hasonló, a 23 felsorolt lehetőség közül átlagban 13 féle foglalkozású embert ismernek a megkérdezettek. Ez a romák esetében kedvezőtlen szocio-demográfiai helyzetüket (átlagosnál jóval alacsonyabb iskolai végzettség) szem előtt tartva pozitív jelenségnek tekinthető. Az azonos iskolai végzettségű kérdezettek adatait összehasonlítva a roma kérdezetteknek mind a három vizsgált kategóriában több ismerőse⁷ volt. (Albert–Dávid 2006)

Az Angelusz–Tardos szerzőpáros (2006) a különféle erőforrások együttjárását vizsgálta a rendszerváltás és 2005 között és arra a megállapításra jutott, hogy a vizsgált (kulturális, kapcsolati és gazdasági) erőforrások egyre inkább együtt járnak, illetve a kétezres évek elejére mérséklődött az esélye, hogy kapcsolathálózati erőforrások révén lehessen alacsonyabb társadalmi pozícióból feljebb jutni. A kapcsolathálózati javak eloszlását a származási pozíció és a saját foglalkozás is nagymértékben meghatározza, és új fejleményként értékelték, hogy a rendszerváltás után, az életkor tekintetében fordult az előjel, a kor előrehaladtával a kapcsolati erőforrások csökkenése tapasztalható. Kifejezett szakadást mutattak ki az aktívok és inaktívok között a kapcsolati javak elérhetőségében, viszont a nők kapcsolathálózati hátránya, legalábbis a fiatalok közt, megszűnt. Ugyan az általuk vizsgált 20 évben a gyenge kapcsolatok meghatározottságában ment végbe jelentős emelkedés, a

6 A gyenge kötések mérésére egy nemzetközileg, valamint hazai vizsgálatokban is gyakorta alkalmazott 23 tételes ún. pozíció-generátoros foglalkozási blokkot használtunk fel (ld. Albert–Dávid 2006), ahol az egyes felsorolt foglalkozások vonatkozásában a kérdezett nyilatkozott, vajon (látásból (1 pont) avagy jól (2 pont)) ismer-e ilyen foglalkozású embert. Minél több területen rendelkeznek a megkérdezettek kontaktussal, annál nagyobb a kapcsolathálózatuk kiterjedése, és annál heterogénabb az összetétele.

7 A gyenge kötések számának átlaga a max. 8 osztály végzett romák között 12,2 a teljes népességnél 11,5; a szakmunkás végzettségű romák között 15,9, a teljes népességnél 13,7; a legalább középfokú romák esetében 17,1 a teljes népességnél 14,9 az átlag pontszám.

polarizáció mindkét típusú, azaz a témánk szempontjából jelentős, a mikromilióból származó erőforrásokat is érinti: „a társadalom egy jelentős részében mind az erős, mind a gyenge kötésű kapcsolatok szűkös javakká válnak” (Angelusz–Tardos 2006:247). A 2000-es években az egocentrikus hálózatok nagyarányú homogenizációja ment végbe a pártszimpátia alapján, elsősorban az egyes pártokat elkötelezetten támogató választók körében (Angelusz–Tardos 2011).

Újabban kevésbé vizsgált kérdés a társadalmi csoportokon átívelő kapcsolatok jelensége. A 80-as évek végén lezajlott kulturális és interakciós rétegződésvizsgálat a magyar társadalom presztízselv szerint szerveződését tárta fel. E szerint az egyes társadalmi rétegek között alulról felfelé mutató kapcsolatok jellemzőek, míg a magasabb státuszú csoportokból az alacsonyabb felé mutatóak kevésbé (Angelusz–Tardos 1991). A nemzetközi irodalomban jelentős a különböző etnikai csoporton átívelő kapcsolatainak témája. Magyarországon több kutatás foglalkozott a romák (Dávid 2010, Messing–Molnár 2011), zsidók (Angelusz–Tardos 2002), migránsok (Sik 2012) kapcsolathálózataival, de abban a tekintetben, hogy mennyire homogének azok hálózatai, nem egyértelműek a kutatási eredmények. Ezt azért is nehéz megítélni, mert a kisebbségi csoportok esélye arra, hogy eltérő csoportba tartozókkal találkozzanak, mindig nagyobb, mint a többségi csoportok hasonló esélyei.

ÖSSZEGZÉS: A VÁLTOZÁSOK LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI, JÖVŐBENI KUTATÁSI KÉRDÉSEK AZ INTEGRÁCIÓ SZEMSZÖGÉBŐL

A nyolcvanas években a magyarországi kapcsolathálózatokat viszonylag kis méret, erős instrumentális jelleg valamint a családi kapcsolatok kiemelt jelentősége jellemezte. A rendszerváltás utáni években a baráti kapcsolatokban visszaesést mutattak a vizsgálatok, ami néhány társadalmi csoportot fokozottabban érintett. A harmadik évezred első évtizedének közepétől tapasztalt, sokakat érintő, a kapcsolathálózatok kiterjedését eredményező folyamatok inkább a családi kapcsolatok mellett/helyett a baráti kapcsolatok elterjedtebbé válására utalnak. Ennek a jelenségnek az okaira nézve több hipotézist meg lehet fogalmazni. 1) A mind hazai, mind nemzetközi szinten fokozódó bizonytalanság, a politikai döntéshozókba, az intézmények, nagy társadalmi ellátórendszerek hosszú távú működésébe vetett bizalom megrendülése, ha úgy tetszik, a makroszintű dezintegráció miatt a mikroszintű integráció kerül előtérbe. 2) Emellett elképzelhető részleges magyarázat a barátdefiníció változása, lazább értelmezése, részben a közösségi oldalakon elterjedt terminológia miatt. Az új info-kommunikációs eszközök megkönnyítik a kapcsolatok (újra)felvételét, fenntartását, nagyobb méretű, földrajzilag is kiterjedtebb kapcsolathálózatok működtetését. 3) Végezetül nem hagyható figyelmen kívül az adott illetve a választott kapcsolatok közti határvonal elmosódása sem (Pahl–Spencer 2004).

A kapcsolathálózati jellegzetességek empirikus vizsgálatában a jövőben az integráció szempontjából három fő területre feltétlenül érdemes lenne kitérni: 1) a társas kötések meglétének vizsgálata, az izoláltak beazonosítása, 2) a különféle társadalmi helyzetű emberek közti kapcsolatok léte és 3) tartalma (milyen erőforrásokat közvetítenek a kapcsolatok, ezek a kiegyenlítődésként irányába hatnak-e). Azaz az integráció, mint a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyensúlyozására való törekvés, a társadalom hasonló illetve eltérő helyzetű tagjai közötti együttműködés, mint a szolidaritás feltétele mennyiben valósul meg a társadalomban? Emellett szintén fontos annak vizsgálata, hogy a kapcsolathálózati erőforrások mennyiben valódi rétegeképző változók, milyen mértékben játszanak szerepet egyes társadalmi csoportok elkülönülésében?

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. – Dávid B. (1998) A barátokról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 257–276.
- Albert F. – Dávid B. (1999) A bizalmas kapcsolatokról. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Monitor 1999*. Budapest: TÁRKI, 218–230.
- Albert, F. – Bozsonyi, K. – Dávid, B. (2008) *Scale-free properties and dynamics of large social networks*. Előadás, 7th International Conference on Social Science Methodology, Nápoly, 09. 1–5.
- Albert F. – Dávid B. (2004) A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*, Budapest: TÁRKI, 351–372.
- Albert F. – Dávid B. (2007) *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Budapest: Századvég.
- Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In Kovács I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 343–356.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet – Magyar Közvéleménykutató Intézet, 55–73.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a 90-es években. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 237–256.
- Angelusz R. – Tardos R. (2002) Társas kötelek és kulturális tradíciók a magyar zsidóság különböző nemzedékeiben. In Kovács A. (szerk.) *Zsidók a mai Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 41–76.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovács I. (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó.
- Angelusz R. – Tardos R. (2011) Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In Tardos R. – Enyedi Zs. – Szabó A. (szerk.) *Résztétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 347–382.
- Chodorow, N. (1978) *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Dávid B. (2010) Társas kapcsolatok - a kirekesztődés dimenziói. In Kóczé A. (szerk.) *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségi Kutatóintézet, 95–112.
- Drobnič, S. – Techen, A. (2013) *Friendship Ties and Gender in Cross-National Perspective*, SUNBELT XXXIII konferencia előadás Hamburg, május 21–26.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51/4, 307–328.
- Fischer C. S. (1982) *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago: Chicago University Press.
- Fischer, C. S. – Olicker, S. J. (1983) A Research Note on Friendship, Gender, and Life Cycle, *Social Forces*, 62: 124–33. <http://dx.doi.org/10.2307/2578351>.
- Granovetter, M. (1982) The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In Marsden, P. V. – Lin, N. (szerk.) *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Höllinger, F. – Haller, M. (1990) Kinship and social networks in modern societies: a crosscultural comparison among seven nations. *European Sociological Review*, 6, 103–123.
- Kopasz M. – Szántó Z. – Várhalmi Z. (2008) A magyar háztartások tagjainak kapcsolatháló-dinamikája 1992 és 2007 között. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*. Budapest: Tárki. 105–120.
- Messing V.- Molnár E. (2011) Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély* 5, 47–74.
- Moore, G. (1990) Structural Determinants of Men's and Women's Personal Networks. *American Sociological Review* 55, 726–35. <http://dx.doi.org/10.2307/2095868>
- Pahl, R. – Spencer, L. (2004) Personal Communities: Not Simply Families of 'Fate' or 'Choice'. *Current Sociology*, 52(2), 199–221. <http://dx.doi.org/10.1177/0011392104041808>
- Sik E. (2012) A migrációs burok. In Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája* (Vol. 2) Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, 133–158.
- Tóth O. (2012) Társadalmi integráció és család. In Kovács I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum Kiadó és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 369–382.
- Utasi Á. (1990) Baráti kapcsolatok. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport*. Budapest: TÁRKI, 475–487.
- Utasi Á. (1991) Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In Utasi Á. (szerk.) *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat, 169–193.

Utasi Á. (2002) *A bizalom hálója*. Budapest: Új Mandátum.

Utasi Á. – Páthy Á. – Hári P. (2004) A kapcsolatok nemzetközi trendje másfél évtized távlatában. In Utasi Á. (szerk.) *Kapcsolatok nemzetközi metszetben*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 9–39.